

खण्ड ८

शहरी सन्दर्भमा वातावरणीय न्याय

अहिले संसारभर शहरीकरण तीव्र रूपले भइरहेको छ। विकासशील देशमा पनि शहरी जनसङ्ख्याको वृद्धिदर अत्यधिक छ र सन् २०२० सम्ममा यी मुलुकमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी जनसङ्ख्या शहरमा बस्ने अनुमान गरिएको छ। नेपालमा हाल १४ प्रतिशत जनसङ्ख्या शहरमा बस्दछन् तर शहरी जनसङ्ख्याको वृद्धिदर धेरै छ। शहरको जनसङ्ख्या लगभग वार्षिक ७ प्रतिशत बढ्नुको मुख्य कारण गाउँबाट शहरमा हुने बसाइसराइ नै हो। यही जनसङ्ख्या वृद्धिदर कायम भएमा नेपालको शहरी जनसङ्ख्या प्रत्येक ९-१० वर्षमा दोब्बर हुन्छ।

कुनै पनि ठाउँमा शहरीकरण बढ्दा विशेष प्रकारका समस्याहरू देखा पर्छन्। नेपालको सन्दर्भमा शहरमा देखिएका वातावरणीय समस्याहरू र ती समस्याले समाजका विभिन्न समूह/वर्गका मानिसलाई पार्ने प्रभावको बारेमा यस खण्डमा सम्मिलित लेखहरूले प्रकाश पार्छन्। नेपालको सन्दर्भमा काठमाडौँ उपत्यका नै बढी शहरीकरण भएको ठाउँ भएकोले यहाँ सम्मिलित लेखहरू पनि यहाँकै समस्यामा केन्द्रित छन्। यस्ता समस्याहरू अन्य शहरमा पनि देखिएका छन्। यस खण्डमा सम्मिलित एउटा लेख वीरगञ्जसँग सम्बन्धित छ। पोखरा शहरको सन्दर्भमा एउटा छुट्टै पुस्तक (अधिकारी २०५९ख) प्रकाशन भैसकेकोले त्यहाँका समस्यालाई यहाँ समावेश गरिएको छैन।

यस खण्डमा सम्मिलित लेखहरूले शहरी समस्याको रूपमा सुकुमवासी, नदी प्रदूषण र ढल निकास, खानेपानीको समस्या र फोहरमैला तथा डम्पिङ साइटको विवाद देखाएका छन्। पहिलो लेखमा काठमाडौंमा सुकुमवासी बढ्नुको कारण, उनीहरूले भेलिरहेका वातावरणीय तथा भौतिक सुविधासम्बन्धी समस्याहरू तथा बेला-बखत विभिन्न बहानामा उनीहरूको बस्ती हटाउने कार्यको चर्चा गरिएको छ। साधारणतया सुकुमवासीहरूको बसाइ खोलाको छेउ, भीर र फोहर फाल्ने ठाउँको नजिक भएको पाइन्छ। यसले गर्दा उनीहरूले वातावरणीय प्रदूषणको ठूलो बोझ उठाउनु परेको छ। सुकुमवासी समस्या शहरीक्षेत्रमा मात्र नभएर ग्रामीण इलाकाको पनि समस्या हो। साधारणतया सुकुमवासी भन्नाले नेपाल अधिराज्यभित्र आफ्नो वा आफ्नो अशियारको नाममा कुनै घर वा जग्गा नभएका वा यस्तो सम्पत्ति जोड्ने हैसियत नभएका व्यक्ति र उनीहरूमा आश्रित परिवारका सदस्यहरू बुझिन्छ। काठमाडौंमा हाल ६० वटा सुकुमवासीका बस्तीमा करिब २ हजार ३९ परिवारमा ११ हजार ९ सय ६५ जनसङ्ख्या रहेको देखिएको छ। पहिलो लेखले यी बस्तीका समस्याहरूलाई केलाएको छ।^१

यो खण्डको दोस्रो लेखले काठमाडौंको ढलको अव्यवस्थापन र नदी प्रदूषणबारे विस्तृत विवरण दिएको छ। राजनीतिक तथा प्रशासनिक कमजोरी र समन्वयको अभावले गर्दा काठमाडौंको ढल समालिन नसक्ने स्थितिमा पुगेको यस लेखले देखाउँछ। यसको सीधा असर वाग्मती नदीको दुर्दशा हो। यस्तै समस्या वीरगञ्जको सिसिया नदीले बेहोरेको कुरा अर्को लेखले देखाउँछ। शहरी सन्दर्भका अन्य समस्यामा शहरको लागि खानेपानी ल्याइएको क्षेत्रमा कुनै सहयोग नपुऱ्याउनु, शहरको फोहर अन्य कमजोर वर्ग वा गाउँमा लगेर थुपार्नु वा डम्प गर्नु रहेका छन्। काठमाडौंको फोहरको भार गाउँले समाजले बेहोर्नु परेको यस खण्डमा समावेश अर्को लेखले देखाउँछ। यो लेखमा काठमाडौंको फोहर गोकर्ण लैजाँदा र अन्य डम्पिङ साइटहरू खोज्दा परेका समस्याहरू र त्यहाँ मौलाउने भ्रष्टाचारको समेत चिरफार गरिएको छ। यो खण्डमा समेटिएका डम्पिङ साइटको समस्या र नदी प्रदूषणसम्बन्धी लेखले भौगोलिक रूपमा वातावरणीय अन्याय कसरी वितरण हुन्छ भन्ने पनि प्रष्ट पार्दछन्। शहरको ठोस फोहरले गाउँको वातावरण बिगारेको त छ नै, नदीको प्रदूषण एक देशमा मात्र सीमित नभएर अर्को देशमा समेत पुग्छ। जस्तो वीरगञ्जको सिसिया नदीले भारतको ग्रामीण क्षेत्रका बासिन्दालाई पनि असर पारेको छ। त्यस्तै गरी भार तले नेपाली भू-भाग तथा सीमा क्षेत्रमा निर्माण गरेका ठूला बाँध तथा तटबन्धले गर्दा नेपालको हजारौं हेक्टर जमिन र धेरै जनसङ्ख्यालाई डुवानको समस्याले पिरोलेको छ। यी सबै वातावरणीय अन्यायहरू हुन्। ♦

^१ नेपालमा ४८ पहाडी जिल्लामा ४२ हजार, तराई जिल्लामा ३ लाख ३० हजार र काठमाडौंमा १० हजार सुकुमवासी गरी जम्मा ३ लाख सुकुमवासी रहेको देखिएको छ। यी सबै सुकुमवासीहरू पनि विभिन्न वातावरणीय अन्यायबाट पीडित छन् (श्रेष्ठ २०६०)।